

ОНА ТИЛИ ТАЪЛИМИДА НУТҚИЙ КЎНИКМАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРУВЧИ ЎҚУВ ТОПШИРИҚЛАРИГА МУСТАҚИЛ ЁНДАШИШ

Бурханов Завқиддин Шерали ўғли

Жиззах давлат педагогика университети ўқитувчиси

Сулаймонова Ўғилой

Жиззах давлат педагогика университети Ўзбек

тили ва адабиёти йўналиши 3 босқич талабаси

Таянч сўзлар:

прагматик ёндашув, нутқий кўникмалар, нутқ сўзлаш, англаш, фаҳмлаш, иншо ёзиш, халқаро баҳолаш, ўқитиш методикаси, ўқув топшириқлари.

Ключевые слова: прагматический подход, речевые навыки, говорение, понимание, устный перевод, написание эссе, Международная оценка, методика преподавания, учебные задания.

Key words: pragmatic approach, speech skills, speaking, understanding, interpretation, essay writing, International assessment, teaching methods, training tasks.

Жаҳонда тил ўқитиш методикаси кейинги йилларда бир қатор ютуқларни қўлга киритмоқда. Бунинг натижасида жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий соҳаларида муайян ривожланишлар, ислохотлар содир бўлмоқда. Зеро, тил мулоқот воситаси сифатида барча йўналишларнинг тараққиётига таъсир қилади, шунинг учун ҳам уни ўқитиш масаласи доимо долзарб ҳисобланади. Бугун дунё тил ўқитиш методикасига андоза бўлаётган инглиз тили таълими ютуқларидан аксарият мамлакатлар самарали фойдаланиб келмоқда. Кузатишлардан маълум бўлишича, халқаро тил ўқитиш методикасида нутқий кўникмаларни ривожлантириш асосий масалалардан бўлиб, уни амалга ошириш ўқув топшириқлари сифатига кўпроқ боғлиқ бўлмоқда.

Дунёда инглиз, француз, немис ва бошқа ривожланган хорижий тилларни ўқитишга доир илмий адабиётларда ўқув топшириқларининг мазмунига, фойдалилик даражасига алоҳида эътибор берилади ва таълим жараёнида савол, топшириқ ва машқлардан унумли фойдаланилади. Халқаро тажрибада ўқув топшириқлари ўзаро мулоқотнинг самарали бўлишига қаратилади. Амалда фойдаланиладиган ўқув топшириқлари аввалдан белгиланган маълум мезонлар асосида шакллантирилади.

Ўзбекистонда ҳам она тили ўқитиш методикаси компетенциявий ёндашувга асосланмоқда, дарс жараёнида лингвистик компетенцияларни шакллантириш нутқий

компетенцияларнинг ривожланишига олиб келиш кўзда тутилмоқда. Халқаро тажрибалар асосида тил ўрганишга қўйилган аниқ талаблар орқали (тинглаб тушуниш), (гапириш), (ўқиш) ва (ёзиш) малакалари шакллантирилади. Она тил ўқитишда мазкур ёндашувдан бирожиждийроқ фойдаланиш мақсадга мувофиқ, бизнингча. Чунки ўқувчилар тилнинг ташувчилари сифатида муайян нутқий кўникма ва малакаларга эга бўлган ҳолда мактабга келадилар. Ўқувчиларда она тилидан (улар тининг ташувчилари бўлгани учун) баъзи кўникмаларгина шакллантирилади, асосан, улардаги мавжуд кўникмалар ривожлантирилади. Айниқса, юқори синфларда (5-11) ўқувчилар она тилда матн ёки суҳбатни тинглаб тушунади, ўқий олади, гапира олади ва ёза олади. Бундай вазиятда она тили ўқитиш методикасининг асосий вазифаси ўқувчиларда эшитганларини тўғри тушуна олиш – (англаш), адабий тилда равон ва мантиқан изчил гапира олиш – (нутқ сўзлаш), матнни ўқиб тушуна олиш – (фаҳмлаш) ҳамда тўғри ва мазмунли ёза олиш – (иншо) кўникмаларини ривожлантириш лозим. Бу масъулиятли вазифани, албатта, такомиллаштирилган ўқув топшириқлари орқали амалга ошириш мумкин. Шу маънода она тили таълимида ўқув топшириқларини ишлаб чиқишнинг лингводидактик асосларини такомиллаштириш масаласи ниҳоятда долзарб ҳисобланади.

Давлат таълим стандартлари ва миллий баҳолаш мезонларига мувофиқ тарзда она тил ўқитишда савол, машқ ва топшириқлар мазмунини танқидий ўрганиш, уларни нутқий кўникма ва малакаларни ривожлантириш ва баҳолаш нуқтаи назаридан тавсифлаш ва таснифлаш зарурати мавжуд.

Мамлакатимизда кейинги йилларда бир қатор она тили ўқитиш методикасига доир илмий-методик тадқиқотлар олиб борилди. Жумладан, таъкидлаш жоизки, Она тили ўқитиш методикасига турли даврларда филолог олимлар ҳам дастур, дарслик муаллифлари сифатида ўзларининг муносиб ҳиссасиларини қўшдилар. Ҳ.Неъматов, Н.Маҳмудов, А.Собиров, И.К.Мирзаев кабилар шулар жумласидандир. Б.Менглиев она тили таълими мақсади ва мазмунини ишлаб чиққан профессор Ҳ.Неъматов ғояларига таяниб она тили ўқитишда янги – ортиқча грамматизмдан воз кечиб, ўқувчиларда нутқий кўникмаларни ривожлантириш, луғат ва матн асосида миллий тилни, миллий маънавиятни ўқувчи тафаккурига сингдириш, ўқувчини турли нутқ вазиятларига тайёрлаш, иждодий тафаккур соҳибларини тарбиялаш йўналишни бош-лаб берди.

А.Ҳамроев она тили таълимида таълим олувчининг иждодий фаолиятини лойиҳалаштириш муаммосини тадқиқ қилган.

Бу борада методист К.Мавлонованинг “Она тили фанини адабиёт фани билан бадиий матн орқали интеграциялаб ўқитиш методикасини такомиллаштириш” мавзусидаги тадқиқот ишини алоҳида таъкидлаш лозим. Олим томонидан она тили таълимининг бугунги ёндашувларига мос равишда энг мураккаб бўлиб турган матн устида ишлаш, уни ўқий олиш, тушуна олиш ва, энг муҳими, матн ярата олиш кўникмаларини адабиёт

фани билан интеграция қилган ҳолда ривожлантириш тех- нологияси ишлаб чиқилган. Шунингдек, тадқиқот мавзусига доир И.А.Аллаёров, О.Р.Розиқов, Р.Ибрагимов, Б.Р.Адизов, М.Ҳ.Маҳмудов И.Э.Давроновлар томонидан таълим олувчининг ўқув- билув фаолиятини ривожлантириш, унинг фаоллиги ва мустақиллигини тарбиялаш муаммолари ҳам ўрганилган.

Рус педагоглари А.Н.Леонтев, Ж. А. Пономарев, С.Л.Рубенштейн кабилар ўқув топшириқлари ва уларнинг дидактикада тутган ўрни, вазифалари ҳақида куза- тишлар олиб борган. Жумладан, Леонтиев “топширик” тушунчасини қуйидагича характерлайди: “Топширик – муайян шартларга асосланиб олдинга қўйилган мақсадир”.

Жаҳон педагогикасида ўқув топшириқларнинг методик, психологик-педагогик тадқиқи билан Австралиялик олим, профессор Жак Ричардс махсус шуғулланган. Шунинг таъкидлаш жоизки, ғарб педагогикаси амалийликка асосий эътиборни қаратади. Дастлабки прагматик ғоялар америкалик файласуф ва педагог Д. Дьюито- монидан ишлаб чиқилган.

Хорижий тажрибалардан ўз вақтида хулоса чиқарган Ҳ.Неъматов когнитив-прагматик ёндашувни Ўзбекистон таълим тизимига биринчи бўлиб истиқлолнинг дастлабки йилларида олиб кирган эди. Мазкур ёндашув ўз вақтида қўллаб-қувватланмади. Шунинг учун ҳанузгача она тили таълимида амалдаги ўқув топшириқлари кутилган самарани бермай келмоқда. Бугунги педагогик, лингводидактик шароит ўқув топшириқларини когнитив-прагматик ёндашув асосида такомиллаштиришни тақозо қилади, шунингдек, савол, машқ ва топшириқларни ишлаб чиқишда блум таксаномиясини ҳам инобатга олиш лозим.

Шу маънода, мазкур диссертация она тили таълимида ўқув топшириқларини такомиллаштиришнинг педагогик, психологик ва лингвометодик заруратларини асос- лаш, савол, машқ ва топширик тушунчаларни прагматик ёндашув асосида тавсифлаш ҳамда уларни вазифаси нуқтаи назардан таснифлаш, амалиётга татбиқ қилиш вазифа- ларини бажаради.

Бу борада она тили ўқитиш жараёнида прагматик ёндашув асосида такомил- лаштирилган савол, машқ ва топшириқлардан фойдаланилганда нутқий кўникмалар ривожланиб, натижада ўқувчиларнинг ўқиш саводхонлиги муайян даражада ошгани аниқланди; ўқув топшириқларини такомиллаштиришда уларнинг вазифавий фарқланиши белгилаб олингани сабабли топширик-ўқувчини фикрлашга, ўқув топшириқларибилан ишлашга йўналтириши ва шу билан бирга шаклланган билим кўникма ва малакаларни синаш вазифасини ҳам бажариши асосланди; “савол”, “машқ” ва “топширик” тушунчаларга маъно-моҳиятига кўра педагогик, психоло- гик ва лингводидактик жиҳатдан янгича таъриф берилди, қўлланилиш ўринлари, бажарадиган вазифаларига кўра таснифланди; она тили таълимида ўқув материаллари билан

ишлашда матнга, суҳбатдошга вазиятдан келиб чиқиб савол беришнинг даражалари аниқланди, савол тузишга когнитив-прагматик усулдаёндашиш тавсия қилинди; тинглаб тушуниш кўникмаси билан бирга ўқувчида мулоқот вазиятига кўра мурожаат қилиш, гапириш малакаси ҳам барабар ривожланиши лозимлигини назарда тутиб, ўқувчини тўғри ва мантиқли савол беришга ўргатишнинг усул ва воситалари ишлаб чиқилди; педагогик таълимда машқ кўникма ва малака ҳосил қилиш, савол ва топшириқлар бирор амални бажаришга йўналтириш, фикрлашга ундаш ҳамда энг, муҳими, ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакаларни синаш, баҳолаш вазифасини бажариши аниқланди.

Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, ўқув топшириқларини тузишга прагматик ёндашиш она тили таълимида сифат ва самарадорликни таъминловчи асосий омилдир. Ўқувчиларда англаш (тинглаб тушуниш) нутқ сўзлаш (гапириш), фаҳимлаш (ўқиб тушуниш) ва иншо (ёзиш) кўникмаларини ривожлантиришга доир методик тавсиялар тайёрланиб, амалиётга жорий этилганда прагматик ёндашувга асосланган ўқув топшириқлар орқали ўқувчиларда англаш (тинглаб тушуниш) нутқ сўзлаш (гапириш), фаҳимлаш (ўқиб тушуниш) ва иншо (ёзиш) кўникмалари муайян даражада ривожлангани аниқланди.

Адабиётлар:

1. Ҳамроев А.Р. Она тили таълимида ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини лойиҳалаштириш. Педагогика фанлари доктори (Dsc) илм. даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Тошкент, 2020. – 242 б.
2. Мавлонова К. Она тили фанини адабиёт фани билан бадиий матн орқали интеграциялаб ўқитиш методикасини такомиллаштириш. Пед. фанл. бўйича фал. док. (PhD) илм. дараж. Олиш учун ёзилган дисс. автореферати. – Т.: 2019. – 22 б.
3. Рубенштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: Педагогика, 1972. – 576 с.
4. Дьюи. Общество и его проблемы. — Перевод с английского: И. И. Мюрберг, А. Б. Толстов, Е. Н. Косилова. М., 2002.
5. Розыков О.Р. Теоретические основы оптимального применения системы учебных задач в обучении школьников (на материалах гуманитарных предметов). Автореферат дисс... док. пед. наук. – Тбилиси, – 1986. – 50 с.